

JUOZAS BRAZAUSKAS

Mokytojas ekspertas

Brandžiausias Juozo Zikaro
monumentaliosios paminklinės
skulptūros kūrinys

Juozas Zikaras – vienas produktyviausių XX amžiaus pirmos pusės Lietuvos skulptorių. Visą gyvenimą jį jaudino žmogus, jo individualybė, išgyvenimai ir veikla, žmonių tarpusavio santykiai. „Nepriklausomą Lietuvą kuriant, labai mažai žmonių buvo pasiruošusių tokiam darbui. Jeigu daugelyje gyvenimo sričių toli nužengta, tai už tai turime būti dėkingi tiktai tiems žmonėms: jų pasižymėjimui, atsida-
vimui savo darbui, gyvenamojo momento ir aplinkumos įsisąmonini-
mui“¹. Šiuo straipsniu siekiama priminti ir išryškinti pasaulėžiūriškai svarbiausio jo kūrinio – „Laisvės“ skulptūros sukūrimo aplinkybes ir likimą.

Tarpukario Lietuvoje profesionalių skulptorių buvo nedaug. 1919–1930 m., be Juozo Zikaro, šioje meno šakoje dirbo Petras Rimša, Antanas Aleksandravičius, Kajetonas Sklėrius, trečiajame dešimtmetyje prie jų prisijungė Vincas Grybas ir Robertas Antinis. Tačiau figūrinės skulptūros srityje Juozas Zikaras dirbo bene vienintelis ir labai produktyviai². Iš visų figūrinių bareljefų išsiskiria „Moderniška mado-
na“ (1928). Šis religinio pobūdžio kūrinys sukėlė didžiulį visuomenės susidomėjimą bei Katalikų bažnyčios nepasitenkinimą.

Adomas Jakštas bareljefą pakomentavo: „Iš vardo tektų jis lai-
kyti religiniu kūriniu. Bet išvydęs jame panelę, pasirėdžiusią trumpa
modern-suknele, su atidengtom iki kelių blauzdinėm, gauni įspūdžio,
kad skulptoriaus norėta čia, turbūt, pasityčioti iš tikybos ir iš pačios
dailės. <...> Man tiesiog nesuprantama, kaip toks rimtas žmogus, kaip
p. Zikaras, galėtų padaryti tokią, atsiprašant, glupstvą“³. Skulptoriui
teko spaudoje paaiškinti, kad jis idealizavo mūsų laikų motiną ir pasiel-
gė Renesanso dailininkų pavyzdžiu. Juozui Zikarui teko įrodinėti, kad

1 Paulius Galaunė, Kokia Lietuvai reikalinga meno mokykla? *Dailės ir kultūros baruose*, Vilnius, 1970, p. 49.

2 *Juozas Zikaras*, Albumas, sud. Miglė Banytė, Vaiva Laukaitienė, Kaunas, 2009, p. 45.

3 Adomas Jakštas, Dail. J. Mackevičiaus ir skulpt. J. Zikaro paveikslų ir skulptūros paroda, *Rytas*, 1928 m. spalio 11 d., p. 2.

kiekvienas laikotarpis turi savo Madoną⁴. Kuriantis naujai Lietuvos valstybei, atsirado ir monumentaliosios paminklinės skulptūros poreikis. Visuomenė rinko lėšas paminklams – valstybingumo simboliams statyti, Lietuvai nusipelnusiems politikos, kultūros, visuomenės veikėjams įamžinti. Minėdami Juozo Zikaro 140-ąsias gimimo metines, prisiminkime vieno brandžiausių skulptoriaus kūrinių – „Laisvės“ paminklo atsiradimą.

Garsus lietuvių kultūros puoselėtojas, menotyrininkas Paulius Galaunė knygoje „Dailės ir kultūros baruose“ rašė: „Tik menininkai sugeba sintetiškai išreikšti visuomenės nuotaiką, įkūnyti ją atatinama forma granite arba bronzoje, o mūsų miestuose ir miesteliuose pastatyti paminklai yra tik masės – akmenų, cemento krūvos. Ir nieko jie nesako nei mūsų protui, nei širdžiai“⁵.

Vienas pirmųjų tarpukario Lietuvos dekoratyvinės paminklinės skulptūros pavyzdžių ir buvo Juozo Zikaro paminklas – „Laisvė“. Paminklas simbolizuoja Juozo Zikaro gyvenimo ir kūrybos Panevėžyje brandą⁶. Laisvės skulptūra gimė Panevėžio vyrų gimnazijos salėje atvertame kampelyje, sukurta Krašto apsaugos ministro užsakymu. Keletą metų ši skulptūra puošė Karo muziejų Kaune, vėliau Vokietijoje atlieta iš bronzos ir Lietuvos Nepriklausomybės 10-mečio proga 1928 m. gegužės 15 d. iškilmingai atidengta Karo muziejaus sodelyje.

Skulptoriui pozavo jo žmona Anelė ir mergaičių rankų darbų mokytoja, Zikarų sūnaus Teisučio krikšto mama Elena Jasinskaitė. Tai paaikškėjo iššifravus 1944 m. J. Zikaro į plokštelę įrašytus atsiminimus apie skulptūros kūrimą Panevėžyje. Įdomu tai, kad, pasak muziejinių Rasos Jonės Ruibienės, Juozo Zikaro skulptūrai pozavo jo žmona

.....
 4 Mūsų dienų moters-motinos apoteozė, J. Zikaras apie savo „Modernišką Madoną“, *Naujas žodis*, 1928 m. rugpjūtis, Nr. 14, p. 5.

5 Paulius Galaunė, Tvarkytinas paminklų reikalas, *Dailės ir kultūros baruose*, Vilnius, 1970, p. 218.

6 Birutė Brazauskienė, *Iškiliausias tautos simbolis – „Laisvės“ paminklas* [interaktyvus]. Prieiga internete: www.respublika.lt 2011 m. spalio 22 d.

Nepriklausomybės
paminklo Panevėžyje
projektas. 1924 m.
PBGM

Juozas Zikaras prie
kuriamos „Laisvės“ statulos
Panevėžio valstybinės
gimnazijos sporto salėje
1921 m. rugsėjo 25 d.
P. Šinschio nuotrauka.
ČDM ZN

Anelė Tūbelytė-Zikarienė, o „Laisvės“ veidui – skulptoriaus mokinė Marija Ramanauskaitė-Statkevičienė, kuriai tebuvo 17 metų⁷. Kad „Laisvės“ veideliui pozavo Marija Ramanauskaitė (1904–1988), patvirtina ir jos mokslo draugė Aldona Antanaitytė-Vileišienė. Nors veido pozuotoja kartais įvardijama ir moksleivė Valė Staneikaitė-Stancikienė.

Birutė Sabaliauskienė prisimena mamos – Marijos Ramanauskaitės-Statkevičienės – pasakojimą, kurį užrašė Alytė Elena Zikaraitė 1989 m. Muziejininkei Rasai Jonei Ruibienei teko daugiau kaip 4 metus bendrauti su Alyte Zikaraite ir ši minėjo, kad tėtis tegalėjo visiškai

.....
⁷ Juozo Zikaro „Laisvės“ statula – iškiliausias tautos simbolis, turėjęs daug aprangos metamorfozių. LRT plius laida „7 Kauno dienos“ [interaktyvus]. Prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1136489/juozo-zikaro-laisves-statula-iskiliausias-tautos-simbolis-turejes-daug-aprangos-metamorfoziu>

garantuoti, jog Jasinskaitė tikrai yra pozavusi, bet ar tikrai jos veidelį panaudojo „Laisvei“, užtikrinti negalėjo. Todėl vėliau rinkdama medžiagą apie tėtės kūrybą Alytė stengėsi kuo kruopščiau išsiaiškinti, kas kam pozavo.

1923 m. Stasio Variakojo – gimnazijos absolvento – daryti fotonegatyvai liudija, kad buvo du Laisvės paminklo variantai. J. Zikaro „Laisvė“ nuo idėjos iki jos įgyvendinimo smarkiai keitėsi. Išlikę unikalūs kadrai rodo, jog pirminė „Laisvės“ versija buvo su trumpesne, kojas atidengiančia tunika, mat autorius buvo prancūzų impresionisto Ogiusto Rodeno gerbėjas. Kitos „Laisvės“ versijos tunika – ilgesnė. Mokytojo Venanto Morkūno prisiminimuose pažymima, kad „pati skulptūra žavėtino grožio, lengvutė, atrodo, tuoj pakils į orą – žemę liečia vos kojų pirštelių galais. Rankoj vėliava, o ant riešų sutrūkusios grandinės. Apsivilkusi ilga lengva suknele, kuri, atrodo, suplasnos nuo mažiausio vėjelio“⁸. Dėl tos suknelės Juozas Zikaras pareiškė apgailestavimą: „Mūsų žmonės dar tokio kultūrinio lygio ir tiek pasenusių pažiūrų, kad turėjau nusileisti visuomenės nuomonei ir skaudama širdimi apvilkti skulptūrą kad ir ploniausiais rūbais...“⁹. Skulptorius privalėjo apvilkti mergaitės skulptūrą kad ir ploniausiais rūbais ir dėl to kūrinys neteko labai daug grožio ir meninės vertės.

Pastačius naują Karo muziejaus pastatą, 1936 metais paminklas „Laisvė“ buvo perkeltas į kitą vietą. Architektas Karolis Reisonas paminklą užkėlė ant aukštesnio, masyvesnio pjedestalo, sukurto architekto Vlodo Dubeneckio, kuris optiškai sumažino pačią skulptūrą. Taip laisvė žmogui tarsi tapo sunkiau pasiekiamą. Juozas Zikaras jau buvo žinomas tuometėje laikinojoje sostinėje Kaune. Jo darbai skulptūra „Knygnešys“, Nežinomo kareivio kapo bareljefas jau stovėjo Karo muziejaus sodelyje. Skulptūra išlieta iš bronzos Berlyne, mat Vokietijoje

⁸ Venanto Morkūno prisiminimai apie Juozą Zikarą, In: *Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose*, sud. Vytautas Baliūnas, Panevėžys, 2007, p. 292–293.

⁹ Ten pat.

tada buvo geriausios liejyklos Europoje. Paminklo pastatymas kainavo tuo metu didžiulę sumą – 30 tūkst. litų.

Nepraėjus nė dešimtmečiui po dailininko mirties, toje vietoje, kur stovėjo iškilūs paminklai, liko tik tuščia vieta. Nebeliko ir jokios, netgi laikinosios sostinės, nes neliko ir tos valstybės, dėl kurios garbės ir šlovės kūrė vienas pirmųjų profesionalių Lietuvos menininkų. Kūryba, susijusi su jaunos Lietuvos valstybės idealais, buvo nutylima, o pati kūrėjo asmenybė beveik pamiršta.

1950 m. vasarą Laisvės statula sovietų valdžios įsakymu buvo nugriauta. Griauta paslapčia, prieš Dainų šventę. Aptvėrus aukštom lentom. Alytė Zikaraitė prisiminė: „Maniau, kad restauruoti žada. Bet kitą kartą einu – jau statulos nėra. Pasirodo, ją lynu už kaklo užrišę traktoriais nuvertė. Krisdama per pusiaują suskilo, buvo pažeistas vėliavos kotas ir grandinė“¹⁰. O paminklas „Knygnešys“ sovietų ideologams mažiausiai užkliuvo ir jis visą okupacijos laiką liko stovėti. Tai buvo paminklas, simbolizavęs lietuvių pasipriešinimą carinei priespaudai¹¹. Paminklo pjedestalas susprogdintas vėliau. 1966 m. statula buvo restauruota (skulptorius Bronius Petrauskas). Gražinus Laisvės alėjos pavadinimą, buvo bandyta pastatyti ir šią statulą, bet sovietų valdžia to padaryti neleido. Vėliau skulptūra perduota saugoti M. K. Čiurlionio muziejui ir eksponuota Kauno Įgulos bažnyčioje įrengtoje Vitražo ir skulptūros galerijoje¹².

„Laisvės“ paminklui grėsmė buvo iškilusi dar vokiečių okupacijos metais. Tada Karo muziejaus direktoriaus Vlodo Nagevičiaus pastangomis pavyko ją išgelbėti nuo... išlydymo. Vokiečiai, reikalaudami bronzos savo patrankų sviediniams, liepė išlydyti skulptūrą, tačiau skulptorius P. Rimša vietoj jos paaukojo savo dar nebaigtą kūrinių „Lie-

10 Zigmąs Tamakauskas, Juos visus esu įsimylėjusi. Pokalbis su A. Zikaraitė, *Ūkininko patarėjas*, 1992 m. kovo 11 d., p. 2.

11 Juozas Zikaras, Albumas, sud. Miglė Banytė, Vaiva Laukaitienė, Kaunas, 2009, p. 50.

12 Ten pat.

tuvos mokykla“, teigdamas, jog „čia bronzos daugiau“¹³. Laimė, buvo išsaugota gipsinė skulptūros atlieja.

Stebuklingu būdu „Laisvė“ išliko ir per sovietmetį. Paslėpta tarp kitų meno kūrinių, ji kukliai tūnojo už Kauno soboro altoriaus. Kiekvienais metais vasario 16-ąją Kauno jaunimas eidavo į soborą pastovėti šalia altoriaus, atiduodamas pagarbą „Laisvei“. Įdomu, kad gal dėl tam tikros Kauno specifikos nei saugumas, nei kariuomenė, nei milicija nevykdė savo pareigų iki galo. Sunku būtų patikėti, kad jie nieko nežinojo ir nematė...

1988 m., prasidėjus Atgimimui, Lietuvos kultūros fondo iniciatyva imta rūpintis Kauno karo muziejaus sodelyje atstatyti sovietmečiu nugriautus paminklus. Projektą kūrė architektas Algimantas Sprindys. Pirmiausia buvo atstatyti V. Kudirkos, J. Basanavičiaus, S. Daukanto ir Jono Mačiulio-Maironio paminkliniai biustai. Tai įvyko 1988 m. gruodžio 30 d.¹⁴ 1989 m. vasario 16-ąją, atstačius „Laisvę“, Kauno karo muziejaus sodelyje kilo daug kalbų apie tai, kas pozavo statulai...

Atstatyto paminklo aukštis su Laisvės statula siekia 12,35 m. Taip Lietuvos žmonės įrodė, kad sunkiais okupacijos metais nestokojo tikėjimo atkurti Lietuvos Nepriklausomybę.

Be to, „Laisvės“ gipsinis modelis puošia Lietuvos prezidentūros pagrindinę reprezentacinę salę. Sugrįžusi „Laisvė“ vėl tapo šalies simboliu, įprasmindama kovas ir aukas už Lietuvos nepriklausomybę. Kartu ji įamžino panevėžiečio skulptoriaus iškilią kūrybą ir sudėtingą likimą.

.....
13 Rasa Baškienė, „Laisvė“ ir jos kūrėjas [interaktyvus]. Prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/2012-02-14-laisve-ir-jos-kurejas/> [žr. 2012 02 14].

14 Juozas Zikaras, Albumas, sud. Miglė Banytė, Vaiva Laukaitienė, Kaunas, 2009, p. 50.